

УДК 821.161.1–3Чарська

Чуцзюй Ван

магістр кафедри української літератури та компаративістики
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна, 65058
2247064387@qq.com

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ «ДОЧКИ КАЗКИ» ЛІДІЇ ЧАРСЬКОЇ

Об'єкт статті – казка письменниці початку ХХ століття Лідії Чарської «Дочка Казки». Наукових робіт, присвячених цьому твору, поки немає. *Мета* автора статті – порівняти авторську та фольклорну казки, визначити жанрові особливості казки Л. Чарської. Таке дослідження повинно допомогти виявити основні закономірності розвитку жанру літературної казки в літературі початку ХХ століття. Йдеться про епоху, коли у творчості письменників-неоромантиків та символістів посилюється тенденція до самовираження автора як головної мети мистецтва. З цим пов'язаний відхід авторів від традицій фольклорної казки та посилення в їхніх творах художності, в основі якої – індивідуалізація як персонажів, так і автора (вираження його індивідуальної концепції). *Основний метод* дослідження у статті – типологічний (порівнюються фольклорний та літературний твори, а також – образи головних героїнь твору: їх портрет, ставлення до них оточуючих). Автор статті приходять до висновку про наявність у казці Л. Чарської ознак орієнтації письменниці на досвід фольклорної казки. Це традиційні сюжетні мотиви (виникнення лиха як стимул до зав'язки дії; весільні випробування наречених; суперництво жіночих персонажів та прагнення старшої жінки – мачухи – позбутися дочки), картина простору (ліс і сад як ізольовані топоси зі своїми законами), наявність чудес. Водночас Чарська багато уваги приділяла описам, що відрізняють її твір від фольклорної казки. І, що ще більш важливо, активно зверталася до алегорії, що зробило її казку не схожою на фольклорну і зблизило з таким жанром, як притча.

Ключові слова: казка, художність, топос, мотив, авторська концепція, Л. Чарська

Будь-якій людині властиво сподіватися на диво, чекати на зустріч з ним. Тому без казок, у яких героїв очікує несподіване, дивовижне, чарівне, і, що не менш важливо, завжди перемагає добро, важко уявити собі коло читання людей з самого їхнього дитинства і до похилого віку. Але казки не тільки розважають, втішають людину, але й виховують її. Як правило, у них міститься урок: як слід чинити, щоб мати право на щастя. Зло в них карається, а добро буває винагороджене. Особливо цікавими робить казки (незалежно від того, коли і де живуть люди, які читають їх, якого віку, якої національності вони є) універсальний характер їхнього змісту. У казках розповідається про те, що може статися з будь-якою людиною, коли і будь-де. І все ж таки є такі періоди життя людства, коли казки виявляються особливо затребуваними людьми. Це періоди зміни устрою,

системи світорозуміння, відносин між людьми. Такі періоди називаються перехідними. Саме в такі часи посилюється увага до так званої вторинної умовності, до казки, притчі, для яких настільки важливими є алегорія або символ.

Мета статті – відповіді на наступні питання: якими факторами було обумовлено звернення Лідії Чарської до жанру літературної казки; у чому полягає схожість, а у чому – різниця між «Дочкою Казки» як авторського твору з фольклорною казкою; до яких інших (не казкових) жанрів звернулася письменниця і з якою метою.

Огляд останніх публікацій

Лідія Олексіївна Чарська (справжнє її прізвище Чурилова) (1875–1937) на початку ХХ століття була однією з найвідоміших письменниць. Нею написано понад 80 книг. Головна тема її творів – життя юнаків та дівчат, які вступають у конфлікт із дійсністю через свою самотність, невлаштованість, неблагополуччя. Але хоч би якими складними ні були перешкоди, як правило, юним героям Л. О. Чарської вдається зберегти вірність своїм принципам, свою індивідуальність. Лідія Чарська створювала також твори для дорослої аудиторії читачів. В них авторка найчастіше зверталася до вирішення проблем, що пов'язані зі становищем жінки, з її прагненням реалізувати себе не тільки у сім'ї, але й у справах «великого світу». Окрім повістей та романів, Лідія Чарська писала вірші, перекладала твори інших авторів. Вона також була професійною актрисою.

Ця багатогранно розвинена особистість була надзвичайно популярною на початку ХХ століття. І вона майже забута сьогодні. Тільки у 1990-ті роки її твори почали перевидаватися, про неї почали писати. Але не настільки часто і активно, як вони на те заслуговують. На нашу думку, і дорослий читач, і підліток знайдуть багато цікавого в її казках. Принаймні це цілком стосується «Дочки Казки», якій присвячено нашу статтю.

Безумовно, юному читачеві будуть близькі описи простору, в якому перебуває одна з провідних героїнь твору Казка. Як і належить жанру казки, все чудове у творі Л. Чарської відбувається у лісі. Це «інший» світ. Щоправда, не такий, як у фольклорних казках, герой яких зустрічається у лісі з Бабою Ягою, Кошієм Безсмертним, іншими злими духами, мешканцями простору смерті (саме таким є ліс згідно міфопоетичної моделі світу). Це «таємничий, дрімучий ліс». Він може бути добрим чи злим до героя. Але у будь-якому випадку в образі Лісу зберігається відтінок *небезпеки* для героя, пов'язаний з тим, що Ліс (чи добрий, чи злий) – завжди перешкода. Навіть, начебто, нейтральний у сенсі “господарський” Ліс при найближчому розгляді виявляється небезпечним. З фольклорною казкою образ лісу у Лідії Чарської ріднить лише те, що це простір, відокремлений від «цього» світу (навіть протистоїть йому). А також те, що, як і фольклорний ліс, у казці Чарської ліс пов'язаний із жінкою (він їй належить). Але у фольклорній казці у «не-домі» мешкає Баба Яга, свого роду персоніфікований образ лісу, а точніше – це той, хто знаходиться на кордоні

між світом людей (космосу) та світом смерті (хаосу), але належить повністю інфернальним силам. Баба Яга першою зустрічає героя казки, котрий потрапляє у ліс, та першою наражає його на загрозу, випробує його. Її хатинка може одразу зображуватись як антибудинок людини (паркан із людських кісток, замість заборів – руки, замість замку – рот із гострими зубами...).

Дім Казки у Чарської зовсім інший. Він схожий на замки фей з казок європейських народів: «Живе Казка-королева в найчастіше зеленому лісі. Там у неї замок збудований, величезний, ошатний. Стіни замку мереживні, ажурні, з листя тополь сріблястих і плакучих білоствольних беріз та верб; трон – із незабудок та конвалії лісових; варті – дванадцять велетнів дубів. Стоять вони варті навколо палацу Казки-королеви і охороняють свою повелительку. Вдень спить Казка на запашному ложі з польових квітів, а вночі, коли загоряться на небі золоті зірки, тоді прокидається Казка, протирає свої темні, гарні очі і починає говорити, але так, що здається, наче співає хтось серед нічної тиші. Все голосніше і ясніше звучить її плавно поточна промова. І весь ліс, все її зелене царство прокидається тоді і сходиться до її замку: приходять звірі, злітаються птахи, комашки та мошки, приповзають, шарудячи по траві, змії та гади. І всі слухають, слухають» [4]. З цього опису випливає, що і сама Казка прекрасна, і всі, хто її оточують, і все навколо неї: і золоті зірки, і запашні польові квіти, навіть змії спокійні, слухняні та мирні. Звертають на себе увагу паралельні синтаксичні конструкції, повтори, які використовує авторка для посилення експресивності опису героїні свого твору, чарівної Казки. Г.В. Горіх пов'язує таку особливість будь якої літературної казки з намаганням письменників зберегти зв'язок з фольклорною казкою. Дослідниця обґрунтовує тезу про те, що «художньо-естетична своєрідність» авторських казок «як жанрових форм належить, в першу чергу від естетично-бережливого ставлення письменника до поетичного світу народної казки, архетипного, нормативного, канонізованого як в її макро-, так і в мікрівимірі» [2, 142]. Потребує в окремому коментарі з точки зору ознак збереження традиційних моделей народної казки в авторських творах також образ простору в казці Л. Чарської. Простір, що належить Казці у цьому творі, скоріш схожий на чарівний сад з фольклорної казки. Садам, як і лісом, володіє жінка. Але це не Баба Яга, а чарівна молода красуня, Олена Прекрасна. Як і ліс, він несе небезпеку для героя, але не смертельну. Таким чином, для людини тут, у просторі Казки, нема місця. І не лише тому, що люди не живуть у лісі (як і безпосередньо в саду). Ліс залишається простором випробувань як головної складової ритуалу ініціації. У зв'язку з цим Романчук С.М., Гриненко І.В пишуть про те, що хронотопи чарівних казок первісно мали магічне призначення [3, 100]. Тому у читача цього твору Лідії Чарської одразу виникає тривога – а чи не є простір Казки-королеви для героїв з іншого світу (країн, міст) такою самою пасткою, як і хатинка Баби Яги? У ньому все зачаровує, тобто вводить у стан нерухомості, схоже на сон. І слухач забуває про

все, підкоряючись чарівній Казці, віддаляється від справжнього життя з тривогами, турботами, працею, боротьбою. Отже, стає безпорадним.

В будь-якій казці, зав'язку дії складає виникнення лиха. Лідія Чарська також повідомляє про зіткнення її героїв з лихом. Бідою Казки-королеви є її дочка. Це також надзвичайно для творів цього жанру. У казках часто дія будується на протиборстві «батьків» та «дітей». Однак такий конфлікт можливий між мачухою та героїнею, тобто «чужою» жінкою. Лідія Чарська розповідає про рідних матерів та дочку. І в художній літературі (не у фольклорі) відносини матері та дочки, за справедливим зауваженням дослідників, являють собою той варіант відносин між батьками та дітьми, який найменше ставав предметом художнього інтересу “великої” літератури ХІХ ст., представлені переважно чоловічими іменами. Що ж до творів, створених жінками-письменницями, то ця тема стає свого роду естетичною домінантою, елементом того, що становить основу жіночого художнього світогляду, жіночої практики письма, починаючи з першої половини ХІХ століття і продовжується на наступних етапах розвитку літератури. Серед цих письменниць перебуває і Лідія Чарська.

Конфлікт між матір'ю та дочкою у її казці пояснюється їхньою абсолютною несхожістю. Несхожість героїнь задано на ряді рівнів. Представимо це у вигляді таблиці:

Основа порівняння	Мати Казка	Дочка Правда
вік	стара ... не одну сотню тисяч років живе вона на світі	ще дівчинка ...
як вони виглядають	Обличчя у неї гладке, юне, свіже...	...на вигляд старший за матерів
яке враження справляє їхній вигляд	...зірки милуються, дивлячись на неї, а озерні хвилі глухо шумлять, красі її заздять	лякає
Деталі їхнього портрета – очі, обличчя, волосся	Очі у Казки темні, глибокі і так горять, що дивитися страшно; щоки рум'янцем пишуть; червоні губки як пташки щебечуть, волосся у Казки золотом блискучою хвилею спускаються до самої землі	Худа, бліда, з стареньким обличчям, з похмурими очима, що пронизують, як блискавки, з довгим чорним волоссям
Поведінка щодо інших	Наскільки мати привітна і прекраснанастільки дочка її різка з усіма і некрасива
як у лісі до них ставляться	...заслухавшись ..., покійно лягають біля її ніг, ... дивляться її у зворушеними очима...	...ніхто не любить... побачивши її бурчать глухо і люто..., шиплять..., намагаються досадити їй, чим тільки можуть

Головна деталь образу королеви Казки – манера її говоріння. Вона найдокладніше розкривається у творі. Наведемо низку цитат: «починає говорити, але так, що здається, точно співає хтось серед нічної тиші. Все голосніше і ясніше звучить її плавно поточна мова»; «стоять навколо нерухомо, наче зачаровані

солодким лепетом». Отже, мова Казки порівнюється зі співом, який зачарує, гіпнотизує, переносить у простор мрій, фантазій». Головна деталь образу дочки Казки Правди – її очі, погляд: «Очі у Правди такі, що від них за десятки, за сотні верст хочеться втекти. Так і палять вони, так і пронизують душу». Очі Правди порівнюються із блискавками, які лякають, пронизують, викривають. І найцікавіше, що королеву Казку очі-блискавки доньки настільки бентежать, що вона в її присутності не може навівати чарівні сни на слухачів. У тексті тричі повторюється мотив порушення промови Казки королеви, що трапилося коли вона була поруч із дочкою: «...тільки зачарує когось дивовижними оповіданнями Казка-королева, а в цю хвилину погляне Правда на матір своїми блискавками-очами, і пішла потіха: заплутається, зіб'ється Казк, слова рвуться з язика, а вийти з вуст не можуть. Жодного звуку неспроможна під поглядом дочки вимовити стара королева. Біда, та й годі (...). Прийде на нічне свято Правда і в розпал розповіді матері візьме і зірве покривало з очей. І знову засяють блискавки-очі, і знову збивається і плутається в промовах королева Казка. А Правда заливається, регоче» [4].

Звідси впливає, що основу створення образів героїнь цього твору складає антитеза. І все ж таки королева Казка не вигнала доньку із свого лісу, вона постаралася звільнитися від неї інакше. А саме так, як роблять царі та королі в більшості казок: видати її заміж.

Далі Лідія Чарська вводить у свій твір традиційний казковий мотив весілля та змагань напередодні весілля. На значимість цього мотиву в казці звернув увагу і відомий дослідник цього фольклорного жанру В. Я. Пропп, присвятивши йому IX розділ своєї монографії «Історичні коріння чарівної казки». Він аргументовано довів зв'язок між одруженням та ініціацією.

За традицією у казковому королівстві збираються наречені, і, відповідно до цієї традиції, царівна (королівна) відмовляє всім їм. І тільки після цього з'являється герой, якому вдається домогтися руки царівни. Це пов'язано з тим, що після оголошення про пошук наречених слідує мотив їх випробувань. Традиційно герой казки сватається, але йому ставлять умову спершу вирішити завдання нареченої. Ці завдання показують, що вони надаються з метою випробування нареченого, але одночасно вони містять елемент ворожості до нареченого і мають на меті відлякати нареченого. Все це ми знаходимо й у казці Лідії Чарської, але є і принципові відміни. Перша з них – справжнє бажання матері видати свою доньку заміж, вона не заважає нареченим, навпаки, намагається якось привабити їх. Нареченим заважає сама царівна, донька Казки.

Звернемось до розвитку цього мотиву у казці. Спочатку повідомляється про те, що Казка-королева «подумала-погадала» і вирішила видати доньку заміж. Розіслала вона зелених коників та легкокрилих метеликів по всьому світу сватати наречених доньці. Приїхали наречені. І їм також пропонується виконати завдання: витримати погляд доньки Казки. І жоден із безлічі претендентів на руку королівни із завданням не впорався. Всі були налякані: «Господи Боже

мій! Що у цьому погляді було? Наречені всі, як один, непритомніли, а як у себе прийшли, давай тікати з палацу Казки-королеви» [4].

Далі слідує новий сюжетний мотив, також традиційний для казок: поява справжнього героя та виконання ним завдань. Герой, якому вдається стати чоловіком королівни, як і традиційно для казки, не повідомляє своє ім'я. І виглядає він загадково. При цьому значною мірою він схожий на королівну: на її очах покривало (про це просили Казку всі жителі лісу, що боялися погляду Правди), він теж з'являється з чорною пов'язкою на очах.

Але далі стають очевидними ознаки трансформації Лідією Чарською казкового сюжету. Випробуванням, яке має пройти герой, є перевірка його здатності не підкорятися чарам матері нареченої. Тепер стає зрозумілою та деталь його зовнішності, на яку ми звернули увагу спочатку – пов'язка на його очах. Королеві Казці дуже хотілося видати за нього дочку, тому вона всіляко намагалася засліпити (обдурити) нареченого уявними багатствами та своєю владою. Як і належить у казці, королевою робиться три спроби чарівними звуками голосу занурити усіх у казковий сон: і так їй захотілося дочку за короля видати, що вона свої чари напустила.

І тут виявляється, що насправді боротьба відбувається не між героєм, який за традицією має проходити випробування, а між королевою-матір'ю та нареченою. Дочка Правда тричі заважає матері, зриваючи з очей покривало і виявляючи цим обмані Казки. Велетні виявляються дубами, карлики – лісовими пнями, стає порожнім ошатний зал... Протиборство завершується перемогою нареченої. Однак, незважаючи на це, дійсність, що відкрилася, не зупиняє нареченого. Він повідомляє, що йому потрібна тільки Правда, що він довго шукав її світом і не зможе покинути чарівний ліс без неї. І коли він повідомляє це, він знімає пов'язку з очей, і всі бачать, наскільки він прекрасний: «Він стояв тепер перед Правдою королівною та її матір'ю у всьому блиску своєї краси. Темні очі його з любов'ю зупинилися на худому, некрасивому личку Правди, на її похмурих очах». Але диво відбувається і з Правдою. «Чим лагідніше і ніжніше дивився на неї наречений, тим краще ставало некрасиве личко Правди, а коли він узяв її за руку і підвів до своєї колісниці, щоб назавжди відвезти звідси Правду, Казка не впізнала дочки: похмурі очі її сяяли дивним світлом, і рум'янець щастя перетворив зовсім її ожилі риси. І стала такою красунею Правда, що Казка-королева перед нею з усією своєю красою померкла, потьмяніла» [4]. І лише тепер король називає себе. Він повідомляє, що він король Справедливості та Правосуддя. Тому і не може ні жити, ні правити без Правди. І король відвозить Правду до людей: «В далеке світле людське царство помчали їх коні короля-нареченого».

Юний читач насамперед стежитиме за зовнішньою, подійною стороною цієї казки. Дорослий замислиться над змістом імен героїв. Для нього «Дочка Казки», швидше за все, постане алегоричною розповіддю про те, що в житті потрібні і вигадка, і розуміння реальності, і казка, що дарує відпочинок від три-

вог, і участь у дійсних подіях, які тільки і можуть зробити його щасливою людиною не у фантазіях, не уві сні, а в реальному житті. Але будь хто погодиться, що Казка і Правда не схожі і мають жити в різних просторах. Він зверне увагу на імена інших персонажів казки. Так, наприклад, наречених, «заморських королів і принців», звали Богатир, Перемога, Сила, Світ, Дружба, Любов, Слава ... Усі вони захоплювалися Казкою, але були налякані Правдою. І лише король Справедливості та Правосуддя побачив красу Правди, тільки він не уявляв собі життя без Правди. Тепер дорослому читачеві стане ясно, що письменниця говорить з ним мовою алегорій, змусивши задуматися над сутністю різних абстрактних понять, присутніх у казці Чарської в образах казкових героїв. І для нього ця казка виявиться, швидше за все, не казкою, а притчею. Таке жанрове утворення вважається сучасними дослідниками закономірним. «Спираючись на найдавніші архетипи, авторська казка орієнтована не тільки на жанри народної казки, – пише, коментуючі цю особливість літературної казки О. В. Горлова, – а й на асиміляцію елементів попередньої культурної традиції. ... У ній також використовуються ідейні принципи і сюжетно композиційні моделі повісті, філософського роману, утопії, притчі, байки та інших літературних жанрів» [1, 12]. Притча розповідає про типові вчинки звичайних людей в типових ситуаціях. Таке може статися з будь ким. Тут дійові особи ... постають перед нами ... як суб'єкти етичного вибору. Такий зв'язок казки з притчею не є виключним, якщо зіставити казку Л. Чарської та інші твори. Казкова та міфологічна умовність завжди тяжіє до універсального узагальнення, до повернення до витоків. Тому казка легко взаємодіє з філософською умовністю, що веде до накладення структур казки та притчі. Цей синтез призводить до збагачення сенсу, який несуть казка та притча поодиночі. Казка надає оповіді цікавість, робить героїв близькими читачеві. Притча загострює філософський зміст твору. Так і «Дочка Казки» містить і традиційно казковий, і притчевий початки.

Ми думаємо, що Лідія Чарська залучала до цього притчевого сенсу не лише дорослих читачів. Підліткам теж стають близькими ті істини, які в алегоричній формі відкриває їх автор. Вони теж усвідомлюють різницю між казкою та правдою, погоджуються з тим, що казка завжди мила та улюблена, але без правди неможлива справедливість.

Висновки

Головна тема творів Лідії Чарської – моральні засади людського буття. Жанр казки дозволив їй персоніфікувати абстрактні, але принципово важливі поняття (правда, справедливість, бажання врятуватися від життя), в умовній, алегоричній формі виразити те, що стосується не одного конкретного героя, а будь-якої людини.

Лідія Чарська спиралася на традиційні для чарівної казки правила. Вона ввела до свого твору казкові мотиви наявності лиха, протистояння двох жінок

і спроби мачухи позбутися падчериці, наявності таємниці, пов'язаної з героєм казки, перемоги героя над іншими нареченими і одруження з царівною. У казці Л. Чарської дія розвивається у традиційному казковому просторі – у лісі. Тварини в цьому лісі живуть і діють подібно до людської спільноти: збираються разом насолоджуватися казками, приймають спільні рішення і звертаються з проханням до королеви. І водночас Лідія Чарська трансформує ці мотиви, пристосовує їх до посилення притчового початку та надає оповіді алегоричну форму.

Список використаної літератури

1. Горлова О. В. Жанрові особливості авторської казки. *Східнослов'янська філологія. Літературознавство*. 2015. Вип. 28. С. 10–17.
2. Горох Г. В. Лексико-стилістичні засоби створення казкових образів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 11. С. 140–144.
3. Романчук С. М., Гриненко І. В. Казка як код іншомовної соціокультурної картини світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 43, т. 4. С. 99–102.
4. Чарская Л. Дочь Сказки. URL: www.skazka.com.ru

Chuju Wang

Master of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
Odesa I. I. Mechnykov National University
Frantsuzkyi bulvar 24/26, Odesa, Ukraine, 65058
2247064387@qq.com

GENRE FEATURES OF “DAUGHTER OF THE TALE” BY LYDIA CHARSKAYA

An object of the article – a fairy tale of writer of the early twentieth century Lydia Charskoy « Daughter of the Tale». Scientific works about this work while absent. The purpose of the author of the article is to compare author's and folklore fairy tales, define genre peculiarities of fairy tale by L. Charskaya. Such study must help to reveal the main patterns of development of genre literary fairy tales in the literature of the early twentieth century. Speech is about an era when creativity of neo-romantic and symbolist writers intensifies the author's tendency to express himself as main goals art. With this is connected process of author's departing from traditions of folklore fairy tales and amplification in their works to artistry, based on the tendency to individualization of the personage's characters and of the author (expression of his individual concepts). The main method of research in the article is typological (author compares folklore and literature works, as well as images of the main characters of the work: their portrait, their attitude to those who around them). Article author comes to the conclusion about the presence in the tale of L. Charskaya signs of her orientation for experience of folklore fairy tales. These are traditional plot motives (appearance of trouble as an incentive to start actions; wedding tests suitors; rivalry women's characters and desire senior women – stepmothers – get rid

of their daughter), a picture of space (forest and garden as isolated topos with their own laws), the presence of miracles. At the same time Charskaya a lot of attention gives to descriptions that _distinguishes her piece of folklore fairy tales. And that even more importantly, actively refers to the allegory that does her a fairy tale not similar to folklore and brings it closer to such a genre as a parable.

Key words: *fairy tale, artistry, topos, motive, author's concept, Charskaya*

References

1. Horlova O.V. (2015) Zhanrovi osoblyvosti avtorskoi kazky [Genre features of the author's fairy tale]. *Skhidnoslovianska filolohiia. Literaturoznavstvo*, Vyp.28, S.10 – 17 [in Ukrainian].
2. Horokh H.V. (2012) Leksyko-stylistychni zasoby stvorennia kazkovykh obraziv [Lexico-stylistic features of creating fabulous images]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Zbirnyk naukovykh prats*, Vyp.11, S.140 – 144 [in Ukrainian].
3. Romanchuk S.M., Hrynenko I.V. (2019) Kazka yak kod inshomovnoi sotsiokulturnoi kartyny svitu [Fairy tale as a code for a foreign-language sociocultural picture of the world]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, № 43, t.4, S. 99 – 102 [in Ukrainian].
4. Charskaia L. Doch Skazky [Daughter of Fairy Tale]. URL: www.skazka.com.ru.

Статтю подано до редколегії 18 жовтня 2022 р.